

ДЕЯКІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕАТИВНОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

ACTIVITIES HISTORICAL ASPECTS OF ADVANCED CREATIVITY IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE

У статті здійснено спробу розкрити теоретичний аспект дослідження сучасного етапу креативності у вітчизняній психології, яка має багатовікову історію. Водночас у жодному підручнику та посібнику в історію розвитку психології не включено питання з розвитку творчості та креативності. Історія розвитку вітчизняної науки відбувається в руслі світової науки, що потребує виділення етапів накопичених знань із дослідження креативності та творчості. Представлено думки вчених і дослідників щодо понять «креативність» і «творчість» відповідно до різних історичних епох. Думки стосуються уточнень трактування цих понять. Суперечності між поняттями призвели до розширення поля значущості й утворення похідних слів-сполучень, зокрема: «креативна діяльність», «креативний процес», «креативний потенціал», «креативна особистість». Водночас не визначені психологічна структура та зв'язки з іншими властивостями особистості. Зазначено, що вивчення здібностей за тестами IQ, навіть за наявності високих показників, не виявляють здібності до творчості, що означало, що обдарованість, як показник загальних здібностей, не характеризує творчий потенціал, що зміг виправити Дж. Гілфорд, який додав у систему тестування показник творчості – креативність.

Результати. Вітчизняна психологія пройшла декілька етапів у своєму розвитку, серед яких донауковий, класичний, неокласичний і постнеокласичний. У статті здійснено спробу розглянути постнеокласичний етап розвитку проблеми творчості, креативності, оскільки це проблема людського життя та творчого сходження до власного «Я».

Висновки. Зважаючи на дуже тривалий історичний хронологічний експурс розвитку креативності, у статті розглянуто окремий період розвитку, починаючи з 50-х років XX століття, коли проблеми креативності набули систематичного характеру, а поняття «креативність» почало означати здатність до творчості, розкривати творчий потенціал. Питання креативності не є синонімом високого інтелекту, це стало результатом дослідження науковців.

Ключові слова: креативність, творчість, особистість, властивості індивіда, тенденції розвитку науки.

The article examines the theoretical aspect of studying the daily stage of creativity in human psychology, which has a rich history. However, every guide and assistant in the history of the development of psychology does not include the nutritional development of creativity and creativity. The history of the development of natural science is being developed in the mainstream of light science, which will require seeing the stages of accumulated knowledge from the research of creativity and creativity. The opinions of scientists and researchers on the concepts of "creativity" and "creativity" are presented in accordance with different historical eras. The opinions concern clarifications of the interpretation of these concepts. Contradictions between the concepts led to the expansion of the field of meaning and the formation of derivative word-combinations, in particular: "creative activity", "creative process", "creative potential", "creative personality". At the same time, the psychological structure and connections with other personality properties are not determined. It is noted that the study of abilities according to IQ tests, even with high indicators, does not reveal the ability to be creative, which meant that giftedness, as an indicator of general abilities, does not characterize creative potential, which J. Guilford was able to correct by including the indicator of creativity – creativity – in the testing system.

The results. Traditional psychology has gone through several stages in its development, including: pre-scientific, classical, non-classical and post-neoclassical. The article will try to look at the post-non-classical stage of development of the problem of creativity, creativity, and the whole problem of human life and creative convergence to the powerful "I".

Conclusion. The doctor's rather troubling historical chronological excursus into the development of creativity in statistics looks at the early period of development, starting from the 50s of the 20th century, when the problems of creativity began to be systematic in nature, and the concept of "creativity" began to mean building up to creativity, unlocking creative potential. At the same time, the nutrition of creativity is not synonymous with high intelligence and it was the result of research by scientists.

Key words: creativity, personality, power of individual, trends in development of science.

УДК 159.9:037.025

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.71.16>

Яковлева С. Д.

д.психол.н., професор,
професор кафедри спеціальної освіти
Херсонський державний університет

Коллі-Шамне А. В.

д.психол.н., професор,
професор кафедри психології
Херсонський державний університет

Вступ. Щоб правильно розставити акценти в розумінні новітнього етапу взаємин науки і практики у вітчизняній психології, зокрема розвитку креативності в підлітків, варто звернути увагу на наукову інтерпретацію розвитку психології як науки в історичному експурсі на основі хронологічного й еволюційного підходів. І тут не обійтися без характеристики загальноновідомої класифікації історичних етапів розвитку науки на території України, а саме: донаукового, класичного, неокласичного та постнеокласичного [1].

Тому здійснення ретроспективного аналізу еволюції ідей, підходів, концепцій у дослідженнях творчості та креативності вітчизняних учених від давнини до сучасності, у руслі розвитку уявлень людини про світ і етапів періодизації розвитку наукового знання загалом, є необхідним для вирішення завдань нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняна психологія має багатовікову історію, оскільки припускають, що перші уявлення виникли в VI ст. до н. е. Проте поодинокі вітчизняні науковці вважають [2],

що починаючи з V ст. українська психологія пройшла три періоди становлення, що характеризувалися різним розумінням психологічних фактів:

– до прийняття християнства розуміння психологічного визначав принцип трійці – три прояви Бога: Отець, Син, Святий Дух;

– у X–XVII ст. розуміння відображало християнські традиції трактування сутності душі;

– з XVIII ст. і дотепер психологія починає спиратися на засади методології та методи природничих наук.

Однак у жодному підручнику, хрестоматії або навчальному посібнику не розкрито історію психології як науки, відсутній розділ, де послідовно висвітлено розвиток психологічної думки в Україні з дослідження творчості та креативності в останні десятиліття. Окремі періоди розвитку творчості та креативності в українській психології висвітлено коротко та мимохідь. Водночас, беручи до уваги те, що психологія, як і інші гуманітарні та природничі науки, розвивається в єдиному багатонаціональному просторі світової науки, виділити суто національні українські нароби з російсько-українського, німецько-українського або американо-українського контексту досить важко [4, с. 9–19].

Проте воєнний стан в Україні зумовив розроблення проєкту закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, у науковій та науково-технічній діяльності» № 7633 [3]. Водночас такий різкий перехід призведе до кризи сучасних досліджень, проте сприятиме самостійному розвитку україномовної психології та публікаціям у міжнародних виданнях англійською мовою. Тому ми, з дотриманням наукових положень ученого В. Рибалки, вважаємо вітчизняними психологами тих учених, які внесли свій науковий доробок як в українську, так і в зарубіжну науку [5].

Оскільки перспективи розвитку сучасної психологічної науки визначаються історико-психологічними дослідженнями теоретичних основ її фундаментальних напрямів, то осмислення наукових подій минулого та прогнозування майбутніх тенденцій розвитку науки залежать від звернення до її минулого, до логіки розвитку теорій і гіпотез, до критичного аналізу помилок і суперечностей у вирішенні тієї або іншої проблеми. Важливим є досвід, який уже є в історії психології. Історія вітчизняної психологічної думки включена складовою частиною в історію розвитку світової науки. Тому психологія розвитку творчості та креативності – момент загального історичного розвитку суспільства та культури. Отже, стає актуальним дослідження історії становлення і розвитку психології творчості та креативності з давнини і дотепер на тлі розвитку психологічної науки загалом.

Останніми десятиліттями з'явилися теорії та емпіричні дані, що дозволяють по-новому поглянути на проблему креативності, бо креативність стала однією із глобальних теоретичних і практич-

них проблем сучасної психології. Аналіз літератури в історичному аспекті показує, що проблема креативності була предметом наукового інтересу значно раніше й досліджувалася у філософії, потім у психології, педагогіці й інших науках. Це зумовило потребу звернутися до історії формування даного поняття.

Результати та дискусії. Усі ці поняття сприяли розмежуванню термінів «творчість» і «креативність» з метою їх затвердження як повноцінного психічного явища. Для цього був здійснений аналіз різних аспектів дослідження «творчості» та «креативності», простежено співвідношення понять «креативність» і «творчість», процесів, що позначаються ними, і уточнення розуміння і змісту цих понять у сучасних зарубіжних і вітчизняних публікаціях у площині психолого-педагогічних розвідок.

Розподіл понять «творчість» і «креативність» спостерігаємо лише у вітчизняній психології, тоді як у зарубіжжі ці поняття нероздільні та перекладаються як “creativity”, але більшість учених поділяє людей на творчих і креативних.

Творчі люди – це особи, які реалізують свої творчі можливості через різні види творчої діяльності. Створений об'єкт може бути нематеріальним (ідея, наукова теорія, музична композиція або жарт) або фізичним (винахід, літературний твір або картина). Тому творчість найчастіше визначається як діяльність і є результатом переважно в галузі мистецтва та культури. Креативність є характеристикою особистості, що свідчить про її здатність до творчості, творчого процесу та виступає детермінантою творчості.

Порівняно з попередніми теоретичними дослідженнями креативності сучасні дослідження даного стану вивчаються з огляду на когнітивні й особистісні властивості особистості. Натепер суперечливим є уточнення трактувань з погляду теоретико-методологічних засад вивчення феномену. Це зумовлено позиціями дослідників щодо власного бачення цієї проблеми.

Вивчення здібностей за тестами IQ, навіть за наявності високих показників, не виявляють здібності до творчості, що означає, що обдарованість як показник загальних здібностей не характеризує творчий потенціал, що зміг виправити Дж. Гілфорд, який додав у систему тестування показник творчості – креативність [7, с. 442].

Поняття «креативність» і «творчість» дуже близькі за змістом, але ми дотримуємося думки тих учених, що вважають їх розбіжними. Водночас «креативність» натепер не втрачає актуальності, навпаки, потреба в її дослідженні зростає, що зумовлено швидкими темпами розвитку та змінами суспільства, яке вимагає від людини нешаблонного стилю мислення, здатності швидко і по-новому вирішувати завдання. Звертаючись до історії філософської думки, треба відмітити, що в різні епохи існував свій погляд на творчість і її суб'єктів. Філософія зосереджена на вирішенні питання про сутність творчості, яка по-різному

розглядалася в різні історичні епохи, починаючи з доіндустріальної (Арістотель, Ф. Бекон, Д. Віко, Геракліт, Т. Гоббс, Демокріт, І. Кант, Д. Локк, Ф. Шеллінг та інші). У християнській філософії проблема творчості знайшла відображення у творах представників цього історичного періоду Августина Блаженного та Хоми Аквінського [6].

Починаючи з 50-х рр. XX ст. звернення до проблем креативності має систематичний характер. У середині XX ст. почався новий поштовх до вивчення психологами проблеми творчості, у зарубіжній психології вчені першими почали цілеспрямоване вивчення креативності. Цьому також сприяла криза, що виникла у середині XX ст. у США та зумовила впровадження інновацій, відтоді поняття «креативність» уживатиметься на позначення явища, що характеризує творчі можливості людини – творчий потенціал, здатність до творчості тощо. Креативність на даному етапі досліджується незалежно від інтелекту, відбиває особистісні властивості індивіда щодо вміння створювати щось нове. Нове створюється за умови розвиненої інтуїції, творчої уяви, належної самоактуалізації. Було визнано, що креативність залежить від швидкості та гнучкості діяльності процесів у центральній нервовій системі. Водночас інтелект часто не пов'язували із креативністю, але вважали індивідуальними властивостями.

Дж. Гілфорд (1965 р.) уважав, що креативність і творчі задатки, які сприяють активній творчості, потрібно розглядати як поєднання особистісних якостей і орієнтацій. Креативність у зарубіжній психології пов'язують із творчим мисленням, творчими досягненнями особи. Усі дослідження, присвячені вивченню креативності, почали вести в основному у двох напрямках.

Перший – дослідження, що базуються на працях Дж. Гілфорда, К. Тейлора й Е. Торренса в рамках психометричного підходу. Концепція Дж. Гілфорда представляла креативність як здатність до творчості, яка залежить від конвергентного та дивергентного мислення. Дж. Гілфорд зазначав, що дивергенція є основою загальної творчої здібності. Концепція креативності пов'язана із працями Дж. Гілфорда (1959 р.) та стала науковою основою цілої епохи в дослідженнях креативності [8].

Представники другого напрямку, психологи-гуманісти (Г. Олпорт, А. Маслоу, Ф. Баррон), брали до уваги особистісні характеристики, основною потребою людини вважали її потребу в самовираженні, первинним джерелом творчості – мотив особистісного зростання, визначали особистісні, мотиваційні та соціокультурні кореляти креативності як стимулювальні чинники креативного процесу.

«Психометрична революція» дослідження креативності не змінилася від початку 60-х рр. Дж. Гілфорд і Е. Торренс вважаються головними ідеологами даного психометричного підходу в дослідженні креативності. Саме Е. Торренс, починаючи з 1958 р., розробив «теорію інтелекту-

ального порога», вніс новий відтінок у розуміння креативності як здібності до загостреного сприйняття недоліків, пропусків у знаннях, чуйності до дисгармонії. Він вивчав цю проблему все життя [12, с. 663–679].

Креативність, за Е. Торренсом, – це процес:

1. Відчуття проблеми, стану дисгармонії тощо.
2. Визначення проблем.
3. Пошук рішень проблем, формулювання гіпотез.
4. Перевірка гіпотез.
5. Отримання результату.

Е. Торренс вважає, що креативність є «здатністю до породження оригінальних ідей і використання нестандартних способів інтелектуальної діяльності, якщо говорити про загальні здібності; і дивергентні здібності – у вузькому сенсі цього слова» [13, с. 45].

Е. Торренс визначив параметри креативності:

- швидкість виконання тестових завдань;
- гнучкість роботи мисленнєвих процесів;
- оригінальність виконання завдань;
- точність виконання завдань [13, с. 45].

На думку Р. Стернберга, наукові теорії Дж. Гілфорда й Е. Торренса є частиною загальної теорії WICS – тобто сукупністю розуму, інтелекту та креативності [10].

Проте їхні послідовники М. Волах і Н. Коган своєю концепцією змінили систему проведення тестів із креативності. Учені висловили свою думку щодо обмеження часу, єдиного критерію відповіді, вважали, що креативність пов'язана з інтелектом на рівні пізнавального процесу [14]. Але не всі науковці дотримувалися такої думки.

С. Меднік висловив свої рекомендації щодо врахування у творчому процесі як дивергентного, так і конвергентного складників мислення, необхідності контролювати кінцевий результат розумового синтезу. Дещо інша концепція С. Медніка лежить в основі розробленого тесту RAT (тест віддалених асоціацій) [9, с. 220–223]. С. Меднік стверджує, що у творчому процесі поєднуються конвергентний і дивергентний складники мисленнєвого процесу.

На його думку, що з більш віддалених сфер узяті елементи проблеми, то більш креативним є процес її рішення завдяки відхиленню від стереотипного вирішення завдання. Сутність творчості криється в широті поля асоціацій. Концепція креативності Дж. Гілфорда полягає в тому, що він описав креативність як здатність породжувати нові ідеї, що відрізняються від традиційних схем мислення, а навички, що сприяють швидкому вирішенню проблем, стали фундаментом у подальших дослідженнях психологів [7].

На кінець 1960-х рр. приблизно 10 тисяч дослідницьких статей із креативності з'явилися в сотнях журналів та інших періодичних виданнях. У США в 60-х рр. були запропоновані програми диференційованого навчання, куди були включені питання творчої спрямованості (Дж. Гілфорд, П. Торренс, К. Тейлор, Л. Термен та інші).

Психологічні дослідження 70-х рр. поєднали в собі складники освітньої галузі, що дозволило продуктивніше вивчати проблеми творчої складової частини, якою є креативність. З наявних американських університетів, що мали факультети психології, у 76 читався курс із психології креативності. Було отримано великий обсяг теоретико-експериментального матеріалу, з огляду на неоднозначність феномену креативності, діапазон поглядів на останню значно розширився. У зарубіжній психології процес наукового дослідження креативності охоплює декілька десятиліть, упродовж яких було сформульовано понад сто визначень поняття «креативність», окремі з них можна в історичній ретроспективі представити так (табл. 1).

У кожного вченого власний особливий погляд на проблему, бо в зарубіжній психології поняття «креативність» досліджувалося науковцями різних шкіл і напрямів, що спричиняло різноманітні дискусії у зв'язку з різними емпіричними фактами. Ще в 60-і рр. ХХ ст. всі визначення креативності були проаналізовані та об'єднані К. Тейлором [11], розподілені на шість типів:

- гештальтистські, які описують креативний процес в умовах, коли руйнування старого приводить до створення цінного нового (М. Вертгеймер, О. Кіп, А.–Дарссен);
- інноваційні, які орієнтовані на оцінювання креативності як нового кінцевого продукту (Л. Хармон);
- естетичні, для самовираження (Б. Гіселін);
- психоаналітичні (З. Фрейд, Ж. Лакан, Ж. Ліотар, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі) та психодинамічні (Е. Криса, Л. Куби), які описують взаємодію теоретичних надбань креативності в термінах вза-

ємин «Воно», «Я» і «Зверх-Я» (З. Фрейд, Ж. Лакан, Ж. Ліотар, Ж. Дельоз);

– проблемні, як вирішення запрограмованих завдань (Дж. Гілфорд, Е. Торренс);

– інші, які не ввійшли в перелік вищезазначених типів або мали дуже розпливчаті визначення (Г. Ренд, В. Ловенфелд) [12].

Отже, залежно від потреб індустріального суспільства як історичної епохи уявлення про таку специфічну характеристику людини, як креативність, змінюються залежно від базових принципів функціонування суспільства, що формуються культурною та економічною складовими частинами.

Поняття «креативність» досліджувалося вченими різних шкіл і напрямів, які мали власні погляди на сутність креативності, сформовані на основі наукових концепцій і теорій Дж. Гілфорда (1959 р.), Е. Торренса (1965 р.), М. Волаха та Н. Когана (1965 р.), С. Медніка (1962 р.), були прийняті більшістю дослідників: аналіз класифікації, зокрема й виділення шести типів. Це свідчить про те, що поняття «креативність» стало провідним у дослідженнях психологів, але кожного разу визначалася абсолютно різна структура, вкладався різний зміст. Суперечності між поняттями призвели до розширення поля значущості й утворення похідних слів-сполучень, зокрема: «креативна діяльність», «креативний процес», «креативний потенціал», «креативна особистість». Водночас не визначена психологічна структура та зв'язки з іншими властивостями особистості.

Окрім новизни, оригінальності як основних категорій креативності, актуальними стають адаптивність, відповідність різним обмеженням, що накладаються ситуацією, раціоналізація та утилітаризм,

Таблиця 1

Визначення креативності в зарубіжній психології (за В. Мороз)

1.	Д. Сімпсон (1811–1870 рр.)	Здатність людини мислити нестереотипно
2.	Дж. Гілфорд (1897–1987 рр.)	Творчість передбачає нестандартне мислення, багату уяву, розвинену інтуїцію та фантазію
3.	Е. Торренс (1915–2003 рр.)	Здатність до пропусків у знаннях, елементів, яких бракує, дисгармонії тощо
4.	Дж. Рензуллі (1936 р. – наш час)	Нестандартність поведінки особи, що виражається в нових підходах до вирішення проблеми
5.	С. Меднік (1928–2015 рр.)	Процес переконструювання елементів у нові комбінації, що відповідають вимогам корисності та деяким спеціальним вимогам
6.	Ф. Беррон (1922–2002 рр.)	Здатність привносити щось нове в досвід
7.	Г. Воллес (1858–1932 рр.)	Установив хронологічний потік креативного процесу, зокрема стадії, як-от: підготовка, інкубація, осяяння та перевірка
8.	Х. Гейвін (наш час)	Здатність отримувати результат незвичним способом
9.	Е. де Боно (1933 р. – наш час)	Створення такого, що не існував дотепер, цінного продукту
10.	К. Роджерс (1902–1987 рр.)	Здатність виявляти нові способи вирішення проблем
11.	А. Ротенберг (1930 р. – наш час), К. Хаусман (1953 р. – наш час)	Нове мислення з отриманням позитивних результатів
12.	К. Фіндлей (1981 р. – наш час), К. Лумсден (наш час)	Здатність вирішувати проблеми в ситуації невизначеності
13.	М. Шоу (наш час), М. Ранко	Здатність, важливим компонентом якої є емоційний стан, що стимулює креативну поведінку
14.	М. Боден (наш час)	Використання ідей, що вже існують, для отримання нових результатів

важливість продукту з погляду потреб суспільства як здатність, що відбиває властивість індивіда, дозволяє створювати нові поняття та формувати нові навички.

Висновки. Поняття «творчість» і «креативність» не є тотожними, нині науковці дискутують щодо їх різниці. Дослідження креативності здійснюються в напрямках психометричного підходу, представниками якого є Дж. Гілфорд і Е. Торренс, і гуманістичного напрямку дослідження, який представляють Ф. Баррон і А. Маслоу. На основі наукових досліджень Дж. Гілфорда, Е. Торренса, С. Медніка були прийняті 6 типів і класифіковано основні категорії креативності, які відбивають властивості індивіда.

Подальших досліджень потребують питання формування креативності, взаємодії складників креативності на психофізіологічному, психологічному та соціальному рівнях, її гендерний аспект.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко О. Наука, ідеологія та практика у пострадянській українській психології. *Українська психологія. XXI ст. Початок (Дні української психології в Берліні)* : матеріали Науково-практичної конференції з міжнародною участю, 27–28 квітня 2023 р. / за ред. В.Панка. Київ, 2023. 507 с. С. 72–75.
2. Горський В. Історія української філософії : курс лекцій. Київ : Наукова думка, 1996. 289 с.
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, у науковій та науково-технічній діяльності : проект закону № 7633 від 04.08.2022 р.
4. Рибалка В. Методологічні засади теоретичної та практичної психології: особистість, психологічна діяльність, духовність. *Психологія і особистість*. 2018. № 1. С. 9–19.
5. Рибалка В. Теорії особистості у вітчизняній психології : навчальний посібник ; Академія педагогічних наук України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. Київ : ІПППО АПН України, 2006. 530 с.
6. Роменець В. Історія психології: Стародавній світ. Середні віки. Відродження : навчальний посібник. Київ : Либідь, 2005. 916 с.
7. Gilford Dzh. Three sides of intellect. *Psishologiya myshleniya / Psychology of thinking*. 1965. P. 433–456.
8. Guilford I.P. Three Faces of Intellect. *American Psychologist*. 1959. Vol. 14. P. 469–479.
9. Mednick S.A. The associative basis of the creative process. *Psychological Review*. 1962. № 69. P. 220–232
10. Sternberg R.J. Wisdom, intelligence and creativity synthesized. New York : Cambridge University Press, 2003.
11. Taylor C.W. Various approaches to and definitions of creativity. *The nature of creativity*. Cambridge, 1988. 454 p.
12. Torrance E. Scientific views of creativity and factors affecting its growth. *Daedalus: Creativity and Learning*. 1965. P. 663–679.
13. Torrance E. The nature of creativity as manifest in the testing. *The nature of creativity*. Cambridge, 1988. P. 45.
14. Wallach M.A., Kogan N. Modes of Thinking in Young Children : A Study of the Creativity-Intelligence. *Distinction*. Holt, Rinehart, and Winston, 1965.